

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Veronika Persson

Ansvar vid allvarlig psykisk störning

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Hanna Pettersson

Termin: VT 2017

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Uppsatsens övergripande syfte	4
1.2 Frågeställningar	5
1.3 Avgränsning	5
1.4 Perspektiv, metod och material	5
1.5 Forskningsläge	6
1.6 Uppsatsens disposition	6
2 HISTORISK BAKGRUND	8
2.1 Införandet av brottsbalken	9
3 PÅFÖLJDSBESTÄMNING VID ALLVARLIG PSYKISK STÖRNING	12
3.1 Begreppet allvarlig psykisk störning	13
3.2 Uppsåt och skuldprincipen	15
3.3 Rödebymålet	17
3.4 Mordet på Anna Lindh	19
3.5 Kommentarer	21
4 BEGREPPET TILLRÄKNELIGHET	22
5 PSYKIATRILAGSUTREDNINGEN	24
5.1 Tillräknelighet enligt PLU	25
5.2 Remissvar	28
6 ANALYS	30
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	33

Offentligt tryck	33
Litteratur	33
Elektroniska källor	34
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	36

Summary

Offenders with mental diseases have been treated separately from other offenders for a long time in Swedish Law. Mentally disordered offenders were not considered responsible for their actions, due to lack of culpability. When the Swedish Penal Code was introduced in 1965 the eligibility requirements for sanity was removed, making the Swedish Law quite unique compared to most states. For offenders with mental diseases the special treatment occurs by the sentencing of a crime. The court can sentence a person who committed crime during a mental disease to forensic psychiatric care. Only during special circumstances should a mental diseased offender be sentenced to prison.

Necessary conditions such as guilt must be present when a person is responsible for a crime. The person must have had intent or carelessness to the action. This applies for offenders with or without mental diseases. The essay focuses on the problem of applying the rules of intent on offenders with mental diseases, who may be considered responsible for actions committed during a difficult psychosis state. When intent is investigated, the court considers whether the offender was aware of his or her action. In cases with mentally disordered offenders their awareness must be hard to determine.

Whether accountability should be reinstated in Swedish Law or not has been discussed for a long time. In the essay the most recent proposal about reinstating accountability is presented. According to the proposal, a mentally disordered person would not be considered as responsible for a criminal action, due to lack of culpability. However, the proposal presents other legal consequences to the offenders which appears to be discriminating people with mental diseases.

Sammanfattning

Psykiskt störda lagöverträdare har länge särbehandlats i svensk rätt. Fram till brottsbalkens ikraftträdande år 1965 har psykiskt störda som saknat förståndets bruk befunnit sig i en sorts undantagssituation i förhållande till andra lagöverträdare, då de inte ådömts straffrättsligt ansvar på grund av otillräknelighet. Med brottsbalkens införande försvann tillräknelighetskravet för straffrättsligt ansvar, vilket gjort den svenska regleringen unik i förhållande till jämförbara länder som tillämpar en tillräknelighetsmodell. Enligt gällande rätt sker särregleringen för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare vid påföljdsbestämningen, då de kan dömas till rättspsykiatrisk vård.

För utdömande av påföljd krävs det att det subjektiva ansvarsrequisitet (skuld) är uppfyllt, genom uppsåt eller oaktsamhet. Uppsåtsbedömningen ser likadan ut för alla lagöverträdare, oavsett psykisk störning. Uppsatsen fokuserar på att belysa problemet med att tillämpa samma uppsåtsbedömning på psykiskt störda lagöverträdare som andra lagöverträdare, och därmed ålägga allvarligt psykiskt störda lagöverträdare straffrättsligt ansvar. Uppsåtet bedöms bland annat genom att titta på gärningspersonens medvetenhet, vilken vid allvarliga psykoser kan vara i princip frånvarande.

Det har diskuterats om ett tillräknelighetsrequisit bör återinföras i svensk rätt, och i uppsatsen presenteras det senaste förslaget från Psykiatrilagsutredningen om tillräknelighet som requisit för personligt ansvar. Genom att betraktas som otillräknelig påförs gärningspersonen inte ett oförtjänt straffrättsligt ansvar. Dock presenterar betänkandet rättsföljder knutna till allvarligt psykiskt störda lagöverträdare som kan framstå som diskriminerande och orättfärdiga.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Dnr	Diarienummer
HD	Högsta domstolen
LRV	Lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avd. 1
PLU	Psykiatrilagsutredningen
Prop.	Proposition
RH	Rättsfall från hovrätterna
SL	1864 års strafflag
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

Psykiskt störda lagöverträdare har länge särbehandlats i svensk rätt. Den som var så kallat sinnessjuk ansågs inte vara tillräknelig eller kunna ådra sig skuld. Sedan brottsbalken (1962:700), BrB, infördes år 1965 har svensk rätt dock saknat ett tillräknelighetskrav, vilket anses vara en unik reglering i förhållande till jämförbara länder. Alla människor över 15 år kan föröva brott och bli föremål för straffrättsligt ansvar. För allvarligt psykiskt störda lagöverträdare sker en särreglering vid påföljdsbestämningen, där domstolen kan döma ut rättspsykiatrisk vård.¹ För utdömande av påföljd krävs det att det subjektiva ansvarsrequisitet (skuld) är uppfyllt, genom uppsåt eller oaktsamhet. Uppsåtsbedömningen ser likadan ut för alla lagöverträdare, oavsett psykisk störning. I fall med allvarligt psykiskt störda lagöverträdare kan det tyckas problematiskt att finna uppsåt om gärningspersonen haft en störd realitetsvärdering.

Det har diskuterats om ett tillräknelighetsrequisit bör återinföras i svensk rätt, och i uppsatsen presenteras det senaste förslaget från Psykiatrilagsutredningen² om tillräknelighet som requisit för personligt ansvar.

1.1 Uppsatsens övergripande syfte

Uppsatsens syfte är att undersöka om ett (åter)införande av tillräknelighet skulle innebära en förändring vad gäller straffrättsligt ansvar i fall med allvarligt psykiskt störda lagöverträdare.

¹ Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, 2013, sid. 370.

² Hädanefter PLU. SOU 2012:17.

1.2 Frågeställningar

- Hur görs uppsåtsbedömningar i fall med allvarligt psykiskt störda lagöverträdare? Och vilka specifika problem uppstår vid uppsåtsbedömningarna?
- Vilka praktiska konsekvenser skulle förslaget om återinförande av tillräknelighet kunna få?

1.3 Avgränsning

Uppsatsen fokuserar på att behandla synen på straffrättsligt ansvar i fall med allvarlig psykisk störning, och synen på tillräknelighet, ur ett modernt perspektiv. För att förstå ämnets bakgrund och utveckling presenteras dock en historisk överblick. Uppsatsen tar inte upp tillfällig sinnesförvirring eller den sorts rus som åsyftas i 1 kap. 2 § andra stycket BrB. Med hänsyn till uppsatsens fokus tas brottets subjektiva sida (skuld) upp, men däremot inte brottets objektiva sida. I PLU:s förslag om införande av ett tillräknelighetsrequisit står det straffrättsliga ansvaret i fokus, och av utrymmesskäl tas inte påföljdsbestämning eller utdömande av vård upp. Vad tidigare utredningar kommit fram till redogörs det inte för. Det sker inte komparativa jämförelser med jämförbara länders rätt.

1.4 Perspektiv, metod och material

Genom att beskriva hur området kring psykiskt störda lagöverträdare förändrats över tiden, och möjligen kan förändras i framtiden, har uppsatsen ett utvecklingsperspektiv. Uppsatsen antar även ett kritiskt perspektiv då jag försöker belysa problem som kan finnas med den nu gällande regleringen för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare.

För att beskriva den historiska utvecklingen har jag använt mig av äldre litteratur. I undersökningen av gällande rätt användes en rättsdogmatisk metod, då jag tittat på lag, förarbeten, praxis och relevant doktrin. Litteraturen

som använts har till största del varit samstämmig vilket tyder på tillförlitliga källor. Det betänkande som PLU presenterat har legat till grund för utredningen kring ett återinförande av tillräknelighet.

1.5 Forskningsläge

Sedan tillräknelighet avskaffades vid brottsbalkens införande har det förekommit diskussion kring ett återinförande av kriteriet. Flera utredningar har skett på området, den senaste i raden är PLU:s förslag, som delvis är föremål för denna uppsats. PLU:s betänkande bygger i stort vidare på Psykansvarskommitténs³ uppdrag att undersöka problem kring ansvar och påföljder för lagöverträdare med psykisk störning. Dessförinnan kom även Straffansvarsutredningen med ett betänkande⁴ angående återinförande av tillräknelighet.

Straffansvar och tillräknelighet berörs även i doktrin, bland annat av Nils Jareborg, Claes Lernestedt, Susanna Radovic och Henrik Anckarsäter. De två sistnämnda har utgivit en antologi vid namn *Tillräknelighet* som utifrån såväl straffrättsligt som psykologiskt och filosofiskt perspektiv diskuterar straffansvar i svensk rätt.⁵

Trots omfattande utredningar har tillräknelighet ännu inte återinförts i svensk rätt, vilket kan vara ett tecken på områdets komplexitet.

1.6 Uppsatsens disposition

Uppsatsens andra kapitel redogör för den historiska utvecklingen kring straffrättslig reglering för psykiskt störda lagöverträdare. I det tredje kapitlet beskrivs nuvarande reglering, med en definition av begreppet allvarlig psykisk störning. Uppsåt och skuldprincipen samt två rättsfall tas också upp. Det fjärde kapitlet beskriver begreppet tillräknelighet, och i det femte kapitlet

³ SOU 2002:3.

⁴ SOU 1996:185.

⁵ Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik (red.), *Tillräknelighet*, 2009.

tas PLU:s förslag om tillräknelighet upp, tillsammans med remissvar.
Uppsatsen avslutas med en analys.

2 Historisk bakgrund

Psykiskt störda lagöverträdarens rättsliga ställning har i svensk rätt särreglerats sedan länge. Likt minderåriga barn har personer som ansetts sakna förnuft och viljemässig kontroll befunnit sig i en undantagssituation i förhållande till straffrättsliga regler.⁶ Den äldsta regeln angående straff för så kallade sinnessjuka går att finna i Äldre Västgötalagen från slutet av 1200-talet. Om en ”galen man” begick dråp utgick böter.⁷ Den sinnessjuka omnämndes som ”den avvita”, vilket betyder att personen ansågs vara från vett. I Upplandslagen, och senare även i Magnus Erikssons lands- och stadslag, stadgades att det skulle ske kungörelse om sinnessjukdom och att anhöriga var skyldiga att vårda personen och se till att den inte utförde otillåtna handlingar. Den som var sinnessjuk kunde inte råda över sin egendom och var inte att anse som tillräknelig. Personen kunde med andra ord inte ådra sig skuld, och skulle därför inte heller straffas.⁸ Det finns endast få rättsfall bevarade sedan denna tid, men det går att fastställa att under följande århundranden fick sinnessjuka som ådömdes straff mildare påföljd än vad som normalt stadgades. Det kan bero på godtycklig behandling och inte att lagen i sig uttryckte förmildrande omständigheter.⁹

Vid 1800-talets början förändrades de sinnessjukas straffrättsliga ställning markant. Från upplysningstiden växte den klassiska straffrättsskolan fram, med fokus på legalitet, förutsägbarhet och proportionalitet. Straff skulle förebygga och avskräcka andra från brott, men samtidigt vara en proportionell behandling vid otillåtna gärningar. Individen ansågs besitta en egen fri vilja och kunde därmed vara ansvarig för sina handlingar, med andra ord kunde personen ådra sig skuld. Saknades däremot fri vilja kunde individen inte hållas ansvarig och skulle bedömas som otillräknelig.¹⁰ Den klassiska

⁶ Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja*, 1993, sid. 12.

⁷ Munkstell, Henrik, *Två straffrättshistoriska studier*, 1940, sid. 6.

⁸ Freese, Jan, Lidberg, Lars & Thorén, Jonas, *Rättspsykiatri*, 1973, sid. 10.

⁹ *Ibid.*, sid. 10f.

¹⁰ Lernestedt, Claes, i *Festskrift till Josef Zila*, 2013, sid. 115.

straffrättsskolans teorier präglade tankesättet bakom 1864 års strafflag, SL, och tillsammans med legalitetsprincipens genomslag i svensk rätt kom regler kring straffrihet att angivas direkt i lag.¹¹ I strafflagens femte kapitel kom tillräknelighetsrekvisitet till uttryck genom att straffansvar inte förelåg för personer som saknade ”förståndets bruk”. Förståndet var inte kopplat till viljan, utan handlade om människans möjlighet att förstå och anpassa sig efter lag och möjliga konsekvenser av handlingar.¹²

Strafflagens bestämmelser var många gånger svåra att tillämpa och problem uppstod kring vad som skulle hända med de sinnessjuka personerna. Skulle de vårdas, friges eller sitta i fängelse utan skuld? Reglerna i SL stämde inte heller överens med utvecklingen som skedde inom psykiatrin, vilket var ett av flera argument till en strafflagsreform.¹³

2.1 Införandet av brottsbalken

Arbetet med att reformera strafflagstiftningen började redan vid tidigt 1900-tal, men det skulle dröja ända till år 1965 innan brottsbalken trädde ikraft. Flera utkast och lagförslag utarbetades under årens gång, och efterhand reviderades strafflagens brottsområden.¹⁴

År 1935 tillsattes en grupp sakkunniga, bland andra Olof Kinberg¹⁵, med uppdrag att reformera tillräknelighetsbestämmelserna i strafflagen. Kinberg var kritisk till termen tillräknelighet och ansåg att det inte fanns något sinnestillstånd som skulle upphäva en persons ansvar för sina handlingar inför samhället.¹⁶ Gruppen kom med förslaget att stryka lydelsen angående förståndets bruk, och istället koppla straffriheten till sinnessjukdom. Det skulle innebära att en psykiatrisk bedömning av den utpekade gärningsmannen låg till grund för beslut om straffrihet, eftersom behörighet

¹¹ SOU 2012:17, sid. 504.

¹² Qvarsell, sid. 102f.

¹³ Ibid., sid. 104f.

¹⁴ Leijonhufvud, Madeleine, Wennberg, Suzanne & Ågren, Jack, *Straffansvar*, 2015, sid. 14f.

¹⁵ Olof Kinberg var Sveriges förste professor i rättspsykiatri.

¹⁶ Svennerlind, Christer, i *Tillräknelighet*, 2009, sid. 70f.

att utdöma sinnessjukdom låg hos psykiatrikerna.¹⁷ Förslaget ledde till diskussion, delvis för att begreppet sinnessjukdom inte ansågs vara ett medicinskt begrepp, men också för att domstolarna skulle bli mer beroende av rättspsykiatri vilken kunde påverka rättssäkerheten. Ett par år senare, år 1938, tillsattes strafflagberedningen med uppdrag att fortsätta utredningsarbetet då den tidigare gruppens arbete inte direkt fått några praktiska konsekvenser. Kritik hade riktats mot att antalet straffriförklaringar ökat och dessutom ansågs vården av sinnessjuka otillräcklig. För att möta kritiken kom strafflagberedningen fram till att det krävdes ett kausalsamband mellan gärningspersonens psykiska tillstånd och den otillåtna gärningen för att straffrihet skulle komma på fråga.¹⁸

Åren fram till brottsbalkens ikraftträdande präglades av diskussioner kring synsättet på straffrätt och behandling av brottslingar. Företrädarna för den klassiska straffrättsskolan betonade det personliga ansvaret i förhållande till skuld. Alla brottslingar med skuld skulle straffas, och sinnessjuka lämnades utan skuld då de saknade ansvar. Dessutom ansåg de att rättssäkerhet upprätthölls genom att domstolarna var självständiga i beslut kring påföljder i förhållande till rättspsykiatrikernas åsikter. Detta tankesätt speglar den allmänna brist på förtroende för psykiatrikerna som rådde under perioden. Andra åsikter fanns hos företrädarna för den italienska (eller positiva) skolan, vilka ansåg att varje brottsling skulle få personligt anpassad vård och att hänsyn skulle tas till samhällets skyddsbehov.¹⁹

När strafflagberedningen presenterade sitt slutliga förslag till en ny lag byggde den i stort på den positiva skolans huvudprincip angående samhällsskydd och brottslingens individuellt anpassade behandling. De ansåg att straffriförklaringarna skulle avskaffas, och istället skulle varje brottslig gärning straffas. Därmed blev alla lagöverträdare föremål för domstolsprövning, påföljden skulle sedan individualiseras utifrån

¹⁷ Qvarsell, sid. 316f.

¹⁸ Ibid., sid. 318f.

¹⁹ Ibid., sid. 326.

brottslingens förutsättningar.²⁰ För sinnessjuka personer fick domstolarna ansvaret att döma ut lämplig vård vilket gjorde att gränsen mellan kriminalvård och allmän offentlig vård närapå suddades ut.²¹

När således brottsbalken ersatte strafflagen gjordes inga fler tillräknelighetsbedömningar, frågan om ansvar var inte längre i fokus utan vikt låg vid individualprevention och vård. Lösningen på frågan kring tillräknelighet fanns vid påföljdsbestämningen, där det instiftades ett förbud mot fängelse för de psykiskt störda lagöverträdarna. På så sätt fick domstolarna jurisdiktion över alla lagöverträdare och tillräknelighet blev inte längre en avgörande fråga då domstolen kunde döma ut vård och inte enbart straff. Fängelseförbudet ansågs vara en kompromiss för att få med anhängare till den klassiska straffrättsskolan på det nya lagförslaget som avskaffade tillräknelighet.²²

²⁰ Qvarsell, sid. 330f.

²¹ Ibid., sid. 342.

²² Lernestedt, sid. 118f.

3 Påföljdsbestämning vid allvarlig psykisk störning

Sedan brottsbalken infördes har ett antal förändringar skett på området för psykiskt störda lagöverträdare. Påföljdsbestämningen för allvarligt psykiskt störda gärningsmän återfinns i 30 kap. 6 § BrB. Det som tidigare var ett fängelseförbud har genom en lagändring år 2008 blivit en presumtion mot fängelse. Vid synnerliga skäl får fängelse utdömas, då ska särskilt beaktas brottets straffvärde, lagöverträdarens behov av psykiatrisk vård, huruvida sinnestillståndet är självförvållat och omständigheterna i övrigt. Enligt paragrafens andra stycke får fängelse dock inte dömas ut om gärningsmannen på grund av en allvarlig psykisk störning inte haft förmåga att inse gärningens innebörd eller inte kunnat anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Nyss nämnda bestämmelse gäller endast om tillståndet hos gärningspersonen inte är självförvållat.²³

Bestämmelser kring överlämnande till rättspsykiatrisk vård finns i 31 kap. 3 § BrB. Det krävs att gärningspersonen lider av den allvarliga psykiska störningen vid domstillfället för att ett överlämnande ska bli aktuellt. Om brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning får rätten enligt paragrafens andra stycke besluta om särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård, LRV, om det bedöms finnas risk för att gärningspersonen återfaller i allvarlig brottslighet. Särskild utskrivningsprövning regleras i 16 § LRV, vilken stadgar att den rättspsykiatriska vård som dömts ut enligt 31 kap. 3 § BrB ska upphöra när det inte längre finns risk att personen återfaller i allvarlig brottslighet och när det inte längre finns behov av rättspsykiatrisk vård. Bestämmelsen medför att när vårdbehovet upphör kvarstår endast förvaring av brottslingen, vilket inte i sig är kopplat till psykiatrisk vård.²⁴ Systemet med särskild

²³ Prop. 2007/08:97, sid. 1.

²⁴ Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, 2014, sid. 52f.

utskrivningsprövning har kritiserats då det i praktiken inneburit att vården tillhandahållit förvaringsplatser till personer som inte längre behandlades, vilket orsakat etiska konflikter kring vårdens användningsområde och syfte.²⁵

För att påföljdsbestämning enligt 30 kap. 6 § BrB ska bli aktuellt är ett av rekvisiten att brottet ska ha begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Definitionen av detta begrepp inbegrips inte i lagtexten, utan återfinns i lagförarbeten. Nedan följer en beskrivning av begreppet allvarlig psykisk störning, för att förklara vilka tillstånd som aktualiserar bestämmelsen i brottsbalken.

3.1 Begreppet allvarlig psykisk störning

I början av 1990-talet, i samband med ett förslag till nya lagar angående rättspsykiatrisk vård och tvångsvård, togs frågan om ett samlingsbegrepp för psykiska sjukdomar upp.²⁶ Förr i tiden betecknades psykiskt störda personer som sinnessjuka eller sinnesslöa, vilket kunde innefatta många olika psykiska tillstånd. I ett försök att bestämma personkretsen för rättspsykiatrisk tvångsvård närmre övergick lagstiftaren till begreppet psykisk sjukdom. Psykisk sjukdom skulle ses som ett samlingsbegrepp som innefattade andra psykotiska tillstånd som ansågs jämförbara, men saknade i förarbeten en exakt definition.²⁷ Termen psykisk sjukdom användes dessvärre inte i brottsbalken, där sinnessjukdom och sinnesslöhet eller därmed jämförligt tillstånd kvarstod i bestämmelser kring psykiskt störda. Det innebar att den personkrets som åsyftades var vidare i vårdsammanhang än vid straffrättsliga sådana, vilket gav upphov till en otydlig praxis. Problem uppstod igen kring vilka tillstånd som skulle innefattas i lagen och behovet av ett tydligare bestämt begrepp låg till grund för införandet av begreppet allvarlig psykisk störning.²⁸

²⁵ SOU 2002:3, sid. 15.

²⁶ Prop. 1990/91:58, sid. 3.

²⁷ Ibid., sid. 83.

²⁸ Ibid., sid. 85; Svennerlind, sid. 98.

Definitionen av allvarlig psykisk störning angavs i ovan nämnda lagförslag. Till allvarlig psykisk störning ska främst räknas tillstånd av psykotisk karaktär, vilket kan vara tillstånd med störd realitetsvärdering, symtom av vanföreställningar, hallucinationer och förvirring. Begreppet innefattar även psykisk funktionsnedsättning av allvarlig art som är orsakat av en hjärnskada (demens), allvarliga depressioner med självmordstankar, vissa sorters alkoholpsykosor och svårartade personlighetsstörningar.²⁹

För att avgöra om en psykisk störning är allvarlig måste en bedömning ske av störningens art och dess grad. Propositionen ger som exempel att schizofreni alltid anses allvarligt till sin art, men inte behöver vara allvarligt till sin grad. Och tvärtom kan en depression ses som mindre allvarlig till sin art, men desto svårare i sin grad. Det innebär att i varje enskilt fall bör en sammanvägning göras av störningens art och tecken som visar dess grad.³⁰

Införandet av begreppet allvarlig psykisk störning inskränkte den personkrets som omfattas av bestämmelsen i 30 kap. 6 § BrB, främst i förhållande till begreppet psykisk sjukdom som använts inom rättspsykiatri, men också i förhållande till de tidigare begreppen sinnessjukdom och sinnesslöhet eller därmed jämförligt tillstånd.³¹ Att tillämpningsområdet av bestämmelsen snävades in ansågs önskvärt och mottogs positivt av remissinstanserna som uttalade sig i frågan.³²

Bestämmelsen om allvarlig psykisk störning inskränker dessvärre inte det straffrättsliga ansvar som kan föreligga vid utförandet av en otillåten gärning. Huruvida en otillåten gärning är att anse som brottslig är beroende av brottets ansvarsrekvisit, vari gärningspersonens uppsåt eller oaktsamhet prövas.³³ Nedan följer ett kapitel om främst skuldformen uppsåt, vars utformning ser likadan ut oavsett lagöverträdarens psykiska tillstånd.

²⁹ Prop. 1990/91:58, sid. 86.

³⁰ Ibid., sid. 87.

³¹ Ibid., sid. 6.

³² Ibid., sid. 452; Svennerlind, sid. 99.

³³ Nordlöf, Kerstin, i *Rätt, social sårbarhet och samhälleligt ansvar: festskrift till Anna Hollander*, 2012, sid. 359.

3.2 Uppsåt och skuldprincipen

Enligt 1 kap. 2 § BrB ska en gärning anses som brott endast då den begås uppsåtligt. I vissa situationer krävs endast oaktsamhet, vilket då anges i brottsbeskrivningen. Bestämmelsen uttrycker att skuld är den grund som krävs för straffrättsligt ansvar, vilket återspeglas i skuldprincipen. Enligt skuldprincipen ska ansvar endast tillmätas den som vid en otillåten gärning uppvisat skuld, vilket innebär att gärningen begåtts antingen uppsåtligt eller av oaktsamhet.³⁴ Vidare krävs det enligt täckningsprincipen att uppsåtet eller oaktsamheten stämmer överens med den verkliga otillåtna gärningen. Det innebär att gärningsmannens uppfattning om vad som har hänt ska motsvara det verkliga händelseförloppet för att ansvar för gärningen ska föreligga.³⁵

Skuldformerna uppsåt och oaktsamhet saknar definition i lag, men har utvecklats genom praxis och doktrin. En uppsåtlig gärning kan sägas genomföras med ”vett och vilja” och med en förståelse från gärningsmannens sida kring handlandet och dess konsekvenser. För uppsåt krävs det att någon gjort något och alltså inte att något endast hänt med en person, till exempel att personen trillat och orsakat skada.³⁶ Uppsåt kan uttryckas som en medveten, kontrollerad handling eller underlåtenhet. Oaktsamhet däremot handlar om att gärningsmannen borde ha förstått att den gärning som utfördes var otillåten.³⁷

I gällande rätt finns uppsåt i tre former: avsiktssuppsåt, insiktssuppsåt och likgiltighetsuppsåt. Avsiktssuppsåt innebär att det finns ett syfte med gärningen som utförs. Gärningspersonen ger uttryck för en viss attityd, och gärningen är avsedd att nå en viss effekt. Insiktssuppsåtet bygger på gärningspersonens förståelse för att en omständighet är mycket sannolik, eller praktiskt taget säkert. Likgiltighetsuppsåt utgör den nedre gränsen av uppsåt

³⁴ Leijonhufvud m.fl., sid. 115; Asp m.fl., sid. 269.

³⁵ Asp m.fl., sid. 270; Leijonhufvud m.fl., sid. 99.

³⁶ Asp m.fl., sid. 269f.; Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, 1976, sid. 89f.

³⁷ Asp m.fl., sid. 285; Nordlöf, sid. 360; Jfr Leijonhufvud m.fl., sid. 87.

i förhållande till den övre gränsen av oaktsamhet, som kallas medveten oaktsamhet. Likgiltighetsuppsåt prövas i två led, där det första ledet handlar om gärningspersonens insikt om risken att en viss omständighet förelegat, och det andra ledet om gärningspersonens likgiltighet inför förverkligandet av den förekomna omständigheten.³⁸

Vid en uppsåtsprövning görs det ingen skillnad mellan om lagöverträdaren lider av en psykisk störning eller inte.³⁹ HD har uttalat att psykiskt störda, precis som andra lagöverträdare, kan begå uppsåtliga brott men att det kan vara mer komplicerat att bedöma uppsåtsfrågan i fall med allvarlig psykisk störning. Uppsåtskravet ska i princip betraktas på samma sätt för de olika kategorierna av lagöverträdare, och har gärningspersonen till följd av en psykisk störning inte handlat med uppsåt träder inte heller det straffrättsliga ansvaret in.⁴⁰ Det kan dock tyckas vara närmast en omöjlig uppgift att bedöma uppsåt hos en allvarligt psykiskt störd lagöverträdare, då det handlar om att utreda hur mycket personen förstod eller insåg vid gärningstillfället.⁴¹ HD har uttryckt att uppsåt inte föreligger om en normal människa (en person utan psykisk störning), men med samma föreställning om sakförhållandena som den psykiskt störde, inte skulle ha ansetts handla uppsåtligt. Vidare sades att den prövning som görs av uppsåtsfrågan generellt sett ger resultatet att uppsåt föreligger, men det ska inte tolkas så att prövningen i fall med en allvarligt psykiskt störd lagöverträdare sker med mindre tillförlighet än i övriga fall.⁴²

Hur domstolen gör uppsåtsbedömningar i fall med allvarligt psykiskt störda lagöverträdare har dock kritiserats, då det i praktiken borde vara svårt att finna uppsåt tycks domstolen lägga mindre vikt vid en ordentlig utredning av det, för att kunna döma ut rättspsykiatrisk vård som påföljd.⁴³ Det har även visat sig att de olika instanserna i flera mål med koppling till allvarlig psykisk störning kommit till olika slutsatser kring gärningspersonens grad av

³⁸ Leijonhufvud m.fl., sid. 89f; Asp m.fl., sid. 287ff.

³⁹ Strahl, sid. 93; Jfr Nordlöf, sid. 367.

⁴⁰ NJA 2004 sid. 702; Jfr Prop. 1990/91:58 sid. 449.

⁴¹ Strahl, sid. 93; Jfr Nordlöf, sid. 368.

⁴² NJA 2004 sid. 702; Jfr NJA 2012 sid. 45.

⁴³ SOU 2002:3, sid. 217f.

medvetande, som är en viktig del av uppsåtsbedömningen, vilket tyder på en oklar praxis.⁴⁴

Som tidigare nämnts krävs det en form av medvetenhet för att en gärning ska kunna räknas som uppsåtlig. Gärningspersonen ska agera medvetet och med någon form av insikt om handlingarnas konsekvenser. Begreppet medvetenhet kan uppfattas som att gärningspersonen ska vara vid sina sinnens fulla bruk, men tvärtom är kravet på gräns för medvetenhet lågt ställt. Begreppets motsats är medvetlöshet, och i ett sådant tillstånd kan en person inte bli ansvarig för gärningar. Inte heller vid ofrivilliga eller rent reflexmässiga handlingar anses skuld föreligga, då gärningspersonen inte kan sägas ha haft kontroll. För uppsåt krävs dock inte att gärningsmannen kan fatta beslut eller överväga att handla, även en impulsiv handling kan vara uppsåtlig.⁴⁵ I fall med en allvarligt psykiskt störd lagöverträdare kan det till exempel i fall då personen har en störd verklighetsbild upplevas som svårt att tala om medvetenhet hos gärningsmannen. Nedan ska två rättsfall tas upp där domstolen har gjort uppsåtsbedömningar i fall med koppling till allvarlig psykisk störning.

3.3 Rödebymålet

Ett uppmärksammat fall som diskuterat medvetenhet vid allvarlig psykisk störning är det så kallade Rödebymålet⁴⁶. En familj hade under en längre period blivit trakasserad av ett ungdomsgäng, och en kväll befann sig ungdomarna på familjens gård. Mannen i familjen hade en sjukdomshistorik av psykiska problem och upplevde situationen som mycket hotfull, varvid han under förloppet av ett par minuter sköt ihjäl en person och allvarligt skadade en annan. I fallet där han stod åtalad för mord och försök till mord menade mannen att han inte hade handlat uppsåtligt eftersom han inte var tillräckligt medveten om sina handlingar på grund av sitt psykiska tillstånd. Vid en

⁴⁴ Nordlöf, sid. 369.

⁴⁵ Asp m.fl., sid. 274f.; Strahl, sid. 91f.

⁴⁶ RH 2008:90.

rättspsykiatrisk undersökning framgick det att mannen utfört gärningarna under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Som anförts ovan medför tillståndet ingen skillnad för straffrättsligt ansvar, utan ansvarsrequisitet ska bedömas på samma sätt som för andra lagöverträdare. Domstolen hade därmed att utreda om mannen var i tillräckligt grad medveten för att kunna anses ha handlat uppsåtligt. Tingsrätten ansåg utifrån de rättspsykiatriska läkarnas uttalanden att mannen vid gärningstillfället saknat förmåga att överväga sitt handlande och inse dess konsekvenser. Han hade därför inte varit i tillräckligt grad medveten, och ansågs inte ha handlat uppsåtligt.

Hovrätten gjorde en mer grundläggande utredning kring uppsåt, och poängterade att exempelvis ett impulsivt handlande inte utesluter uppsåt. Domstolen menade att mannens beteende vid gärningstillfället bar det medvetna handlandets yttre kännetecken. Han hade utfört flera handlingar så som att ta fram och ladda ett gevär ur ett låst vapenskåp, avlossat skott som träffat ungdomarna, ställt tillbaka geväret och haft ett samtal med larmcentralen om händelseförloppet. Trots att läkarna menade att mannen befann sig i ett tillstånd mellan medvetenhet och icke-medvetenhet samt saknade rationellt tänkande ansåg domstolen att det förelåg adekvat kausalitet mellan det hot mannen upplevde och de handlingar han företog för att skydda familjen mot faran. Omständigheten att gärningsmannen vid gärningstillfället saknat förmåga att tänka igenom alternativa lösningar medför inte att han ska ha ansetts sakna medvetande om vad han gjorde. Domstolen konstaterade att de handlingar mannen utförde inte utgjorde reflexmässigt handlande eller företogs i ett tillstånd av omtöckning, varför han ansågs ha varit tillräckligt medveten för uppsåtligt handlande.

Mannen ansågs ha utfört handlingarna med insiktssuppsåt respektive likgiltighetsuppsåt då han vid skjutandet måste ha förstått att skotten kunde leda till dödlig utgång. Han dömdes för dråp och grov misshandel. Vid domstillfället led mannen av en psykisk störning, dock inte av allvarligt slag, och kunde därför inte i enlighet med den då gällande bestämmelsen i 30 kap.

6 § BrB⁴⁷ varken dömas till fängelse eller rättspsykiatrisk vård. Resultatet blev att mannen blev fri från påföljd.

3.4 Mordet på Anna Lindh

Ett annat mycket uppmärksammat fall är mordet på Sveriges tidigare utrikesminister, Anna Lindh⁴⁸. I fallet utreddes om gärningsmannen begått brottet under påverkan av en allvarlig psykisk störning, och det gjordes en grundläggande redogörelse för hur en uppsåtsbedömning ska ske vid sådana fall.

Anna Lindh blev under en shoppingrunda påhoppad och knivskuren så allvarligt att hon följande dag avled av skadorna på sjukhus. Gärningsmannen erkände brottet men hävdade att han saknade uppsåt att döda då det var en impulshandling. Han menade att det var röster i hans huvud som uppmanat honom att attackera Anna Lindh.

Efter angreppet rusade han från platsen i panik, och gjorde på vägen av sig med mordvapnet och tillhörigheter som exempelvis sin keps. Rättsläkaren konstaterade att av de flera knivhugg som träffade Anna Lindh har ett av dem utdelats med mycket stor kraft.

Då domstolen inte kunde fastställa något motiv med gärningen, prövades uppsåtsfrågan med utgångspunkt i omständigheterna som framkommit om händelseförloppet och gärningsmannens beteende. Tingsrätten ansåg att gärningsmannen inte framstod som trovärdig eftersom hans uppgifter om att vara styrd av röster inte stämde överens med hans handlande som vid gärningstillfället föreföll rationellt. Domstolen valde därför att inte utreda de uppgifterna vidare. Det rådde meningsskiljaktigheter mellan åklagaren och gärningsmannen kring vid vilken tidpunkt gärningsmannen fått syn på Anna Lindh och huruvida angreppet var en impulshandling eller planerat. Återigen framstod gärningsmannens uppgifter som osanna då de inte överensstämde i

⁴⁷ Bestämmelsens lydelse före 1 juli 2008.

⁴⁸ NJA 2004 sid. 702.

praktiken. Tingsrätten drog slutsatsen att det inte rörde sig om en impulshandling. Domstolen menade att gärningsmannens uppträdande framstod som medvetet, och eftersom han använde ett livsfarligt vapen och kraftigt våld måste han ha insett att risk förelåg för dödlig utgång. Utifrån handlandet framstod han som likgiltig för att döden skulle inträffa och ansågs därmed ha uppsåt att döda. Enligt den rättspsykiatriska undersökning som gjorts utfördes gärningen inte under påverkan av en allvarlig psykisk störning och gärningsmannen ansågs ej heller lida av en sådan störning. Påföljden bestämdes till fängelse på livstid.

Hovrätten anslöt sig till tingsrättens uppfattning i uppsåtsfrågan då det ansågs utrett att angreppet var våldsamt och målmedvetet, följt av ett rationellt handlande. De röster gärningsmannen påstod sig höra påverkade inte uppsåtsbedömningen. Efter vidare utredning av gärningsmannens psykiska tillstånd bedömde domstolen det som mest lämpligt att bestämma påföljden till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.

Det rådde oenighet kring gärningsmannens psykiska tillstånd, vilket utgjorde en viktig fråga för både uppsåtsbedömningen och påföljdsbestämningen. HD diskuterade de rättsliga förutsättningar för skuld vid psykisk störning, som ovan presenterats i uppsatsen i kapitel 3.2.⁴⁹

HD beskrev vidare bestämmelsen om rättspsykiatrisk vård och vad som innefattas i begreppet allvarlig psykisk störning. Vidare framgick att det är domstolens uppgift att bedöma om gärningsmannen är i behov av rättspsykiatrisk vård; den rättspsykiatriska undersökning som läggs fram ska rätten ta hänsyn till, men den är inte bindande.⁵⁰ Av den utredning som presenterats ska domstolen bilda sig en egen uppfattning, och genom en överviktsprincip se om övervägande skäl talar för att en psykisk störning är allvarlig eller ej.

⁴⁹ Se texten vid not 40 & 42.

⁵⁰ Jfr Jareborg & Zila, sid. 137.

I fallet blev det klarlagt att gärningsmannen led av en psykisk störning, dock gick utredningarna isär på vissa punkter. Efter en samlad bedömning kom domstolen fram till att det saknades övervägande skäl som talade för att den psykiska störningen skulle betraktas som allvarlig. HD ansåg i likhet med underinstanserna att gärningsmannens medvetenhet om angreppet, rationella beteende och likgiltighet inför följdens förverkligande utgjorde tillräcklig grund för att bedöma handlandet som uppsåtligt. Då det saknades förutsättning för överlämnande till rättspsykiatrisk vård bestämdes påföljden till fängelse på livstid.

3.5 Kommentar

Utifrån rättsfallen anser jag att domstolarna fokuserade på medvetenhetsgraden hos gärningsmännen för att kunna bedöma uppsåtsfrågan i fall med allvarlig psykiskt störda lagöverträdare. I Rödebymålet utgjorde mannens handlande tecken på medvetenhet, trots att läkarna bedömde honom som i ett stadie mellan medvetenhet och icke-medvetenhet. Rättsfallet är ett bra exempel på att kravet på grad av medvetenhet är mycket lågt ställt. Genom rättsfallen blir det också tydligt att huruvida gärningsmannen är allvarligt psykisk störd eller ej inte direkt inverkar på den uppsåtsbedömning domstolen gör. Det psykiska tillståndet kan försvåra rättens möjlighet att fastställa uppsåt, men i övrigt tas det inte hänsyn till tillståndet förutom vid påföljdsbestämningen. Enligt min åsikt borde det psykiska tillståndet kunna fungera som en förklaring till gärningspersonens handlande. Om en person under påverkan av en allvarlig psykisk störning förövar brott känns det konstlat att tala om personens medvetenhet om brottets inverkan och konsekvenser, det kanske inte finns någon medvetenhet vid gärningstillfället alls, och ännu svårare är det att utreda. Att bestämma straffrättsligt ansvar för en person som kanske egentligen borde ses som omedveten om, eller oförmögen att kontrollera, sitt handlande känns moraliskt fel. Här kommer passande nog begreppet tillräknelighet in, vilket presenteras i nästa kapitel.

4 Begreppet tillräknelighet

Sedan brottsbalken infördes år 1965 har svensk rätt i princip saknat ett tillräknelighetskrav som legat till grund för bedömningen av straffrättsligt ansvar. På senare tid har dock tillräknelighet delvis återinförts i svensk rätt genom regleringen i 30 kap. 6 § andra stycket BrB, då fängelse inte får utdömas för personer som saknat förmåga att inse gärningens innebörd och anpassa sitt handlande därefter. Bestämmelsen upphäver dock inte det straffrättsliga ansvaret helt, då andra påföljder fortfarande kan dömas ut.⁵¹

I nästan alla länder tillämpas en tillräknelighetsmodell, vilken anger att en person som på grund av en allvarlig psykisk störning saknar förmåga att helt och hållet förstå vad hen gör, eller anpassa sitt handlande efter en sådan förståelse, inte är att betrakta som straffrättsligt ansvarig för sina handlingar, och befrias därmed från ansvar för brott.⁵²

Ett tillräknelighetskrav innebär att straffrättsligt ansvar endast kan tillmätas den som besitter förmågan att förstå innebörden av sitt handlande, och förmågan att kontrollera sitt handlande efter en sådan insikt.⁵³

Avsikten med begreppet tillräknelighet är att bestämma kraven för att en person ska kunna hållas ansvarig för ett brott. Detta förefaller inte vara enkelt, då bedömningen grundar sig i vad en person insett kring sitt handlande, och dennes möjlighet att kontrollera detsamma. Det är vidare svårt att dra gränsen mellan exempelvis obetänksamhet, som inte leder till ansvarsfrihet, och vanföreställningar som kan utgöra skäl för straffrihet.⁵⁴

I relation till det straffansvar som nu gäller i svensk rätt begränsar tillräknelighet ansvaret för vissa grupper av människor, främst personer som lider av en allvarlig psykisk störning. Tanken med tillräknelighet är att istället

⁵¹ Radovic & Anckarsäter, sid. 10f.

⁵² Ibid., sid. 9.

⁵³ Radovic, Susanna, i *Tillräknelighet*, 2009, sid. 21; Jfr Jareborg & Zila, sid. 18.

⁵⁴ Radovic, sid. 47f.

för att betrakta alla människor över 15 år som straffrättsligt ansvariga, bör endast de med handlingskontroll och insiktsförmåga kring rätt och fel kunna straffas. Den som saknar förmågan till insikt och kontroll ska inte betraktas som tillräknelig.⁵⁵ För att otillräknelighet sedan ska leda till straffrihet krävs kausalitet mellan den bristande förmågan till insikt och handlingskontroll och den psykiska störningen.⁵⁶

Länge har det diskuterats om svensk rätt bör återinföra ett tillräknelighetskrav, och i nästa kapitel tas det senaste förslaget från PLU om ett återinförande upp.

⁵⁵ Radovic, sid. 18f.

⁵⁶ Ibid., sid. 45.

5 Psykiatrilagsutredningen

Det betänkande som nu ska presenteras innehåller förutom ett förslag om ett återinförande av tillräknelighet som rekvisit för straffansvar även en översyn av psykiatrisk tvångsvårdslagstiftning.⁵⁷ Med hänsyn till uppsatsens fokus behandlas endast de delar som rör straffrättsligt ansvar för psykiskt störda lagöverträdare, med fokus på allvarlig psykisk störning.

Förslaget från PLU angående straffrättslig förändring för psykiskt störda lagöverträdare bygger vidare på det förslag Psykansvarskommittén⁵⁸ presenterade, med förändringar anpassade till samhällets utveckling.⁵⁹

Grunden för utredningen är att det definierats olika problem rörande den nuvarande regleringen för psykiskt störda lagöverträdare. Problemen delas in i tre olika områden: vårdfrågor, straffrättsliga frågor och skyddsfrågor. Vårdfrågorna behandlar bland annat problemet med särskild utskrivningsprövning, där personer hålls kvar i vård trots att behov inte längre finns. De straffrättsliga frågorna handlar mestadels om problemet med ansvarsprövning. En person kan hållas straffrättsligt ansvarig för ett brott, men kan i princip ha saknat verklighetsförankring vid gärningstillfället. Dessutom särskiljer sig den svenska regleringen kring straffansvar från många andra länders vilket kan skapa problem vid internationella samarbeten. Skyddsfrågorna knyter an till problematiken med återfall i brottslighet.⁶⁰

En av flera utgångspunkter som PLU presenterar, för en reform för psykiskt störda lagöverträdare, är att skuldprincipen ska få större genomslag vid ansvarsprövningen. I fall där gärningspersonen på grund av sitt psykiska tillstånd inte kan kontrollera sina handlingar eller förstå vad som händer bör

⁵⁷ SOU 2012:17, sid. 35.

⁵⁸ SOU 2002:3.

⁵⁹ SOU 2012:17, sid. 503.

⁶⁰ Ibid., sid. 509ff.

inte straffrättsligt ansvar dömas ut. Här till kommer frågan om ett krav på tillräknelighet bör återinföras i svensk rätt.⁶¹

Vidare framförs, likt ovan diskuterat⁶², att uppsåtskravet borde vara tämligen svårt att reda ut vid gärningar begångna av psykiskt störda lagöverträdare. Likväl finner domstolen i de fall där ett vårdbehov kan tillgodoses kravet på uppsåt uppfyllt. Det kan tala för att uppsåtsbedömningen inte sker lika noggrant som i fall med andra lagöverträdare. Skälet kan dock ligga i en intressekonflikt för domstolen, mellan att frikänna en tilltalad för bristande uppsåt, eller att tunna ut kravet på uppsåt och döma personen till lämplig vård.⁶³

Efter utredning av argument för och mot ett tillräknelighetskrav, föreslår PLU att tillräknelighet bör vara ett krav för att en gärning ska räknas som brottslig. Prövningen av tillräknelighet innebär för psykiskt störda lagöverträdare att fokus flyttas från påföljdsbestämning till ansvarsförmåga. Denna nya reglering skulle göra att skuldprincipen fick större genomslag och att endast personer med skuld hölls ansvariga.⁶⁴

Nedan presenteras hur tillräknelighet ska utformas för att passa in i den svenska lagstiftningen.

5.1 Tillräknelighet enligt PLU

Tanken med tillräknelighet är inte att utesluta alla psykiskt störda lagöverträdare från straffrättsligt ansvar. Enligt PLU bör endast gärningspersoner som inte kunnat ta ansvar för sina handlingar bli fria från straffrättsligt ansvar. Den som var tillräknelig vid gärningstillfället, även om det skedde under påverkan av en allvarlig psykisk störning, ska kunna hållas

⁶¹ SOU 2012:17, sid. 519.

⁶² Se uppsatsens kapitel 3.2 om uppsåt och skuldprincipen.

⁶³ SOU 2012:17, sid. 528.

⁶⁴ Ibid., sid 538f.

ansvarig för brott.⁶⁵ För att jämföra med dagens påföljdsreglering för allvarligt psykiskt störda skulle endast de som faller under det absoluta fängelseförbudet, i 30 kap. 6 § andra stycket BrB, betraktas som otillräkneliga. Andra allvarligt psykiskt störda lagöverträdare som faller under bestämmelsen skulle inte befrias från ansvar utan dömas för brott.⁶⁶

Kravet på tillräknelighet utgörs av två delar, vilka tillsammans medför att en gärning inte ska utgöra brott. De två delarna benämns grundtillstånd och effekter av grundtillståndet.⁶⁷ Grundtillstånden utgörs av fyra sinnestillstånd som gör att gärningspersonen inte uppfyller kravet på tillräknelighet. Enligt PLU bör de fyra grundtillstånden vara allvarlig psykisk störning, tillfällig sinnesförvirring, svår utvecklingsstörning och allvarligt demenstillstånd.⁶⁸ För att betraktas som otillräknelig ska gärningspersonen på grund av ett av grundtillstånden sakna förmåga att på ett rationellt sätt förstå sin gärning i en aktuell situation. Gärningspersonen kan ha saknat verklighetsuppfattning och inte kunnat förstå sitt handlande i den faktiska situationen. Tanken är att otillräknelighet endast kan vara tillfälligt, då det tar sikte på en gärnings innebörd i en viss situation, och inte gärningspersonens förmåga till handlingsinsikt överlag.⁶⁹

Vidare ska en gärning inte betraktas som brott om gärningspersonen visserligen förstått innebörden av sin gärning, men till följd av grundtillståndet saknat förmåga att kontrollera sitt handlande. För att betraktas som otillräknelig förutsätts det dessutom att gärningspersonen inte själv orsakat sin bristande förmåga, i relation till handlingen, genom till exempel rus.⁷⁰

Enligt PLU ska tillräknelighet fungera som ännu en förutsättning för skuld, utöver uppsåt eller oaktsamhet, för att straffrättsligt ansvar ska inträda.

⁶⁵ SOU 2012:17, sid. 541.

⁶⁶ Ibid., sid. 539f.

⁶⁷ Ibid., sid 542.

⁶⁸ Ibid., sid 538.

⁶⁹ Ibid., sid 542.

⁷⁰ Ibid., sid. 538 & 552.

Tillräknelighet är tänkt som ett ansvarsrekvisit som ska prövas före uppsåtsfrågan. Om gärningspersonen befins otillräknelig behöver domstolen inte besvara sig med att göra en uppsåtsbedömning eftersom personen ska frikännas från ansvar. PLU menar att antalet fall där tillräknelighet kommer vara aktuellt endast är begränsat, och i de fallen bör det företas en rättspsykiatrisk undersökning som underlag för domstolens bedömning.⁷¹

De gärningspersoner som trots psykisk störning betraktas som tillräkneliga ska enligt PLU dömas till samma påföljder som andra lagöverträdare, vilket innebär att bestämmelserna 30 kap. 6 § och 31 kap. 3 § BrB ska upphävas. PLU menar att ett eventuellt vårdbehov ska tillgodoses oberoende av vilken påföljd som döms ut.⁷²

Eftersom PLU föreslår att 31 kap. 3 § BrB ska upphävas, med där tillhörande reglering kring särskild utskrivningsprövning, presenteras en annan lösning som ska förhindra återfall i allvarlig brottslighet. Lösningen består i så kallade särskilda skyddsåtgärder. Särskilda skyddsåtgärder ska särskiljas från en persons vårdbehov, och inte vara möjligt att kombinera med psykiatrisk vård. De personer som begått otillåtna gärningar, och antingen förklarats otillräkneliga och varit utan påföljd, eller varit tillräkneliga och avsuttit fängelsestraff, men som bedöms kunna återfalla i allvarlig brottslighet är tilltänkta för särskilda skyddsåtgärder. Det förutsätts att den otillåtna gärningen eller brottet begåtts under påverkan av ett av grundtillstånden.⁷³ För otillräkneliga innebär det att avsaknad av straffrättsligt ansvar inte förhindrar att rättsföljder knutna till brottsligheten döms ut.

PLU:s betänkande skickades ut på remiss och nedan presenteras ett antal remissvar från myndigheter och förbund.

⁷¹ SOU 2012:17, sid. 561ff.

⁷² Ibid., sid. 555 & 573ff.

⁷³ Ibid., sid. 612ff.

5.2 Remissvar

Av de remissvar som studerats mottogs ett införande av tillräknelighet som grund för straffrättsligt ansvar väl. Det ansågs önskvärt att närma sig de grundtankar som andra jämförbara länder har angående psykiskt störda lagöverträdare.⁷⁴ Ett införande kan dock riskera att bromsa den utveckling som skett för människor med psykisk ohälsa, som sedan 1990-talet fått bättre levnadsvillkor och minskat utanförskap i samhället. Tillräknelighet kan ändå fylla en viktig funktion då det i vissa situationer framstår som orimligt att tala om skuld och ansvar för psykiskt störda lagöverträdare.⁷⁵

Det framfördes kritik angående bedömningen av tillräknelighet då det inte var tillräckligt utförligt definierat. PLU hade snarare fokuserat på otillräknelighet, vilket främst skulle utgöras av grundtillstånden. Det framstod som diskriminerade att peka ut olika psykiska tillstånd för att förklara otillräknelighet, då dessa tillstånd ter sig olika hos olika människor.⁷⁶

Sammantaget ansågs det rimligt att avskaffa fängelseförbudet och rättspsykiatrisk vård som påföljd och istället tillämpa vanliga påföljdsregler för psykiskt störda lagöverträdare. Det poängterades från flera håll att en förutsättning för att rättspsykiatrisk vård ska avskaffas är att tillräcklig och individuellt anpassad vård ges vid verkställigheten.⁷⁷

Förslaget om ett införande av särskilda skyddsåtgärder bemöttes med stor kritik. Åtgärderna skulle endast träffa personer med något av grundtillstånden, och denna grupp av lagöverträdare bör inte betraktas som farligare än andra lagöverträdare. Det saknas vetenskapligt stöd för att knyta psykisk sjukdom till framtida brottslighet, istället framhävs att psykiskt störda

⁷⁴ Domstolsverket: Remissvar Dnr 1114-2012, sid. 1.

⁷⁵ Riksförbundet för Social och Mental Hälsa (RSMH): Remissvar (SOU 2012:17), sid. 15.

⁷⁶ Lunds universitet: Remissvar Dnr LUR 2012/47, sid. 11; Handikappförbunden: Remissvar Dnr S2012/2766/FS, sid. 3.

⁷⁷ Handikappförbunden remissvar, sid. 3; RSMH remissvar, sid. 16; Sveriges Psykologförbund: Remissvar (2012:17), sid. 1.

lagöverträdare endast i liten omfattning bidrar till den allvarliga brottslighet som finns i samhället. Förslaget om särskilda skyddsåtgärder ansågs vara mycket diskriminerande mot gruppen psykiskt störda lagöverträdare och riskerar att förstärka de fördomar som finns om att personerna är avvikande.⁷⁸

Det påpekades även att det i situationer där en gärningsperson blivit betraktad som otillräknelig, och därmed inte fått sitt uppsåt prövat, framstod som orimligt att besluta om särskilda skyddsåtgärder. Det sagda innebär att ett frikännande på grund av otillräknelighet inte kan jämföras med ett frikännande på grund av bristande uppsåt.⁷⁹

⁷⁸ RSMH remissvar, sid. 15; Handikappförbunden remissvar, sid. 3; Lunds universitet remissvar, sid. 13; Göteborgs universitet: Remissvar Dnr S2012/2766/FS, sid. 11f; Statens medicinsk-etiska råd: Remissvar Dnr 17/12, sid. 4.

⁷⁹ Göteborgs universitet remissvar, sid. 10.

6 Analys

Genom att se hur psykiskt störda lagöverträdarens rättsliga ställning utvecklats över tiden tyder utvecklingen på att gruppen integreras mer och mer i samhället. Den särreglering för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare vad gäller påföljdsbestämning som återfinns i 30 kap. 6 § BrB inskränktes när begreppet allvarlig psykisk störning infördes, och skulle förmodligen inskränkas ytterligare om tillräknelighet skulle återinföras som ansvarsrekvisit.

Det är dock inte enbart positivt att allvarligt psykiskt störda lagöverträdare ska behandlas på samma sätt som andra lagöverträdare. När det gäller den uppsåtsbedömning som företas vid brottmålsrättegångar anser jag det vara problematiskt att finna uppsåt hos en lagöverträdare som vid gärningstillfället saknat verklighetsförankring. Att dennes handlande kan ge uttryck för en medvetenhet när sinnestillståndet inte varit närvarande borde inte kunna ge upphov till straffrättsligt ansvar. Uppsåt uttrycks som en handling som genomförs med vett och vilja, eller som en medveten kontrollerad handling eller underlåtenhet. I fall där gärningspersonen befunnit sig i ett psykostillstånd borde rimligtvis inte uppsåt föreligga, likväl bedömdes gärningsmannen i Rödebymålet ha uppsåt till de gärningar han utförde.

Frågan är om ett tillräknelighetsrekvisit hade förbättrat den rättsliga situationen för psykiskt störda lagöverträdare. Tanken med tillräknelighet är att utgångspunkten ska vara densamma för alla lagöverträdare. Tillräknelighet ska vara det första steget av ansvarsrekvisiten som måste uppfyllas för att brottmålsrättegången ska fortsätta. PLU har genom grundtillstånden försökt avgränsa de lagöverträdare som ska kunna betraktas som otillräkneliga, men efter att ha granskat ett antal remissvar fick jag uppfattningen att begreppet tillräknelighet borde stått mer i fokus. Genom att peka ut grundtillstånden som troliga orsaker till otillräknelighet kan psykiskt sjuka riskera att framstå som mindre normalt fungerande än andra.

Något jag ändå anser vara positivt med tillräknelighetsrekvisitet är att domstolen inte behöver göra en uppsåtsbedömning i fall där gärningspersonen är att betrakta som otillräknelig. Domstolen behöver då inte finna uppsåt för att kunna utdöma den påföljd som anses lämplig, utan gärningspersonen kan på andra sätt tillgodoses behövlig vård. Förändringen för gärningspersonen blir i praktiken kanske inte så stor, men personen tillskrivs inte ett oförtjänt straffrättsligt ansvar.

Förslaget från PLU har dock en del brister, vilket uppmärksammats av remissvaren. Förfarandet med särskilda skyddsåtgärder är tänkt att förhindra återfall i allvarlig brottslighet, men riktar in sig på en grupp lagöverträdare som det saknas vetenskapligt stöd för att de skulle vara farligare än andra grupper av människor. Tanken var att lösa situationen med särskild utskrivningsprövning, där personer hölls kvar i slutenvård trots att ett vårdbehov inte längre fanns. Särskilda skyddsåtgärder skulle separera vård från samhällsskydd och komma ifrån de etiska problem som uppkommit när lagöverträdare förvarats hos vårdenheter.

Det kan dock tyckas underligt att en person som betraktats som otillräknelig ska bli föremål för särskilda skyddsåtgärder. Den otillåtna gärning som begåtts utfördes utan förmåga från gärningspersonens sida att förstå innebörden av vad som skett, eller med förmåga att inse gärningens innebörd men avsaknad av förmåga att kontrollera handlandet därefter. Att bedöma om personen kommer att återfalla i allvarlig brottslighet känns svårt. Den gärning som begicks ska inte tillskrivas gärningspersonens skuld, men förväntas ligga till grund för en framtida bedömning. Vilken typ av skyddsåtgärd skulle kunna förhindra ett framtida otillåtet handlande, som möjligen sker vid avsaknad av antingen insiktsförmåga eller handlingskontroll?

För att återknyta till mina frågeställningar vill jag poängtera att de uppsåtsbedömningar som görs i fall med allvarligt psykiskt störda lagöverträdare lägger medvetenhetsgraden så lågt att i princip de flesta handlingar som inte sker reflexmässigt eller under medvetlöshet verkar

kunna betraktas som medvetet handlande. Problemet som uppstår är att straffrättsligt ansvar tillskrivs en gärningsperson som i praktiken kan ha saknat verklighetsförankring, för att domstolen ska kunna döma ut lämplig påföljd. Förslaget om införande av tillräknelighetsrekvisit skulle stämma bättre överens med skuldprincipen, men framstår inte som en helt igenom bra lösning. Efter att en gärningsperson förklarats otillräknelig kan fortfarande andra rättsverkningar komma på fråga, exempelvis särskilda skyddsåtgärder. Poängen med att undslippa straffrättsligt ansvar förlorar sin betydelse en aning när den otillåtna gärningen ändå ligger till grund för en framtida behandling av personen.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Statens offentliga utredningar

- SOU 1996:185 Straffansvarets gränser.
- SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar.
- SOU 2012:17 Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar
och samhällsskydd.

Propositioner

- Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård, m.m.
- Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare.

Litteratur

- Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, 2.,
omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013.
- Freese, Jan, Lidberg, Lars & Thorén, Jonas, *Rättspsykiatri*, Aldus/Bonnier,
Stockholm, 1973.
- Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, 4., [bearb. och
uppdaterade] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2014.
- Leijonhufvud, Madeleine, Wennberg, Suzanne & Ågren, Jack, *Straffansvar*,
9., [omarb.] uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2015.
- Lernestedt, Claes, ”Tillräknelighet som krav för straffansvar – några
förhoppningar och farhågor”. I: *Festskrift till Josef Zila*. (red.) Anderberg,
Andreas, Iustus, Uppsala, 2013.

Munktell, Henrik, *Två straffrättshistoriska studier*, Lundequist, Uppsala, 1940.

Nordlöf, Kerstin, "En rättsstridig presumtion om uppsåt vid allvarlig psykisk störning hos unga lagöverträdare". I: *Rätt, social utsatthet och samhälleligt ansvar: festskrift till Anna Hollander*, 1. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2012.

Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja: om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, Carlsson, Stockholm, 1993.

Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik (red.), *Tillräknelighet*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009.

Radovic, Susanna, "Om begreppet tillräknelighet". I: *Tillräknelighet*, (red.) Radovic, Susanna; Anckarsäter, Henrik, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009.

Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Norstedt, Stockholm, 1976.

Svennerlind, Christer, "Tillräknelighet i svensk rätt". I: *Tillräknelighet*, (red.) Radovic, Susanna; Anckarsäter, Henrik, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009.

Elektroniska källor

Remissvar

Domstolsverket: *Remissyttrande över betänkandet Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd (SOU 2012:17)*., Dnr 1114-2012. Hämtad den 20 maj 2017 från <www.kammarrattenisundsvall.se/Publikationer/Remisser/2012/1114-2012.pdf>.

Göteborgs universitet: *Yttrande: Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd (SOU 2012:17)*., Dnr S2012/2766/FS. Hämtad den 20 maj 2017 från <www.gu.se/digitalAssets/1391/1391605_remissvar-psykiatrin-och-lagen-sou-2012-17-1.pdf>.

Handikappförbunden: *Remissvar: "Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd"*, *SOU 2012:17*., Dnr S2012/2766/FS.

Hämtad den 20 maj 2017 från <[www.hso.se/Global/Remisser/Remiss/2012/Handikappf%C3%B6rbundens%20yttrande%20%C3%B6ver%20Psykiatrin%20och%20lagen%20-%20tv%C3%A5ngsv%C3%A5rd%20straffansvar%20och%20samh%C3%A4llsskydd%20\(SOU%202012-17\).pdf](http://www.hso.se/Global/Remisser/Remiss/2012/Handikappf%C3%B6rbundens%20yttrande%20%C3%B6ver%20Psykiatrin%20och%20lagen%20-%20tv%C3%A5ngsv%C3%A5rd%20straffansvar%20och%20samh%C3%A4llsskydd%20(SOU%202012-17).pdf)>.

Lunds universitet: *Remiss: Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd (SOU 2012:17)*., Dnr LUR 2012/47. Hämtad den 20 maj 2017 från <www.jur.lu.se/#!/remissyttranden2012>.

Riksförbundet för Social och Mental Hälsa (RSMH): *Yttrande över betänkandet Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd (SOU 2012:17) av Psykiatrilagsutredningen*. Hämtad den 20 maj 2017 från <rsmh.se/Yttrande-Psykiatrilagsutredningen.pdf>.

Statens medicinsk-etiska råd: *Remissvar ang. betänkandet Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd (SOU 2012:17)*., Dnr 17/12. Hämtad den 20 maj 2017 från <www.smer.se/wp-content/uploads/2012/11/Remissvar-psykiatrin-och-lagen-slutgiltig.pdf>.

Sveriges Psykologförbund: *Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd (SOU 2012:17)*. Hämtad den 20 maj 2017 från <[www.psykologforbundet.se/Documents/F%C3%B6rbundet%20tycker/Remissvar%202012/Remissvar%20%20Psykiatri%20och%20lagen%20\(SOU%202012.17\).pdf](http://www.psykologforbundet.se/Documents/F%C3%B6rbundet%20tycker/Remissvar%202012/Remissvar%20%20Psykiatri%20och%20lagen%20(SOU%202012.17).pdf)>.

Rättsfallsförteckning

NJA 2004 sid. 702.

NJA 2012 sid. 45.

RH 2008:90.